
ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 330 + 338.1/338.2(051)=161.1=021_(477)

А. Є. ГОРОДЕЦЬКИЙ,
професор, доктор економічних наук,
заслужений діяч науки Російської Федерації,
заступник директора Інституту економіки РАН
(Москва)

АНТИКРИЗОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І МОДЕЛІ ПОСТКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ РОСІЇ

Досліджено особливості світової економічної кризи 2008–2010 рр. у Росії, розглянуто її економічну природу, довгострокові соціально-економічні наслідки та ефективність застосованих антикризових програм. Зроблено висновки про перехідний характер сучасної економічної епохи і неминучість зміни моделі розвитку – як глобальної, так і тієї, що склалася в Росії за минулі роки. Розкрито проблеми підвищення продуктивності праці з точки зору переходу до нової, несировинної, моделі економічного зростання. Викладено основні принципи нової національної економічної політики, яка відповідає потребам модернізації та інноваційного розвитку.

Ключові слова: турбулентний світ, економічні епохи, криза, антикризові програми, моделі розвитку, державна економічна політика, продуктивність праці, економічне зростання, інституціональні фактори, посткризові моделі, модернізація, стратегічні орієнтири, ціннісно-мотиваційні передумови, управління майбутнім.

A. E. GORODEZKY,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Honored Sci. Worker of the Russian Federation,
Deputy Director of Institute of Economics of the RAN
(Moscow)

CRISIS MANAGEMENT AND THE POST-CRISIS DEVELOPMENT MODEL FOR RUSSIA

Specific features of the world economic crisis in 2008–2010 in the Russian Federation are studied. Its economic nature, long-term socio-economic consequence, and efficiency of the realized anticrisis programs are considered. The conclusion is drawn about the transient character of the modern economic epoch and the inevitability of a change of the global development model and that formed in Russia for the recent years. The problems related to an increase in the labor productivity from the viewpoint of the transition to a new nonprimary model of economic growth are clarified. The basic principles of a new national economic policy corresponding to the needs of modernization and innovative development are presented.

Keywords: turbulent world, economic era, crisis, anticrisis programs, development models, national economic policy, labor productivity, economic growth, institutional factors, post-crisis models, modernization, strategic guidelines, value-motivational prerequisites, management of the future.

I. Про деякі глобальні тренди розвитку в першому десятиріччі 2000-х років і в посткризовий період

У розробках Інституту економіки РАН, в останніх працях його директора, члена-кореспондента РАН Р.С. Грінберга часто йдеться про місце Росії в ниніш-

ньому *“турбулентному світі”*. Але що це за турбулентний світ? Що він несе Росії? Що Росія готова пред’явити йому?

Турбулентність — це, насамперед, образ, але це і реальна, змістова характеристика стану сучасної світової економіки, політики, глобального співтовариства. Спробуємо коротко окреслити межі цього поняття.

Образ бурхливого, вихрового розвитку виникає з таких причин.

Судячи з усього, ми стаємо свідками початку нової глобальної трансформації, яка означає зміну наукової парадигми розвитку, його цивілізаційно-культурних підвалів (появу нових регіональних центрів і типів розвитку), формування нового геополітичного і гео економічного обличчя світу, визрівання нового технологічного укладу і нового світового економічного порядку.

Якщо гіпотези про глобальну світову і внутрішню російську трансформації є вірними, то в основу довгострокових стратегій не можна закладати пресловуті першу і другу версії Стратегії-2020 * з їх розумінням контексту і характеру процесів, що відбуваються. За розмовами про “реформи” ми вже втретє тупцюємо на місці: повз пройшли структурні, технологічні та інформаційні революції останньої чверті ХХ ст., ми опинилися на узбіччі глобалізації, а нині — за межами входження в VI і підготовки умов для визрівання VII технологічних укладів.

Безсумнівно, поняття турбулентності охоплює глобальну кризу, яку ми переживаємо нині, успіхи і невдачі застосовуваних антикризових стратегій, передбачення і розуміння контурів посткризового світу, нової моделі економічного і політичного світоустрою. Від того, що об’єктивно відбувається в реальності — успіхи антикризового регулювання і вихід з кризи або лише пом’якшення її гостроти і тимчасові поліпшення кон’юнктури, — залежить дуже багато. Ми або самовпевнено вважатимемо, що з кризою можна успішно боротися наявними засобами і світ, у принципі, залишився таким самим (це дуже небезпечна самовпевненість, яка може надати кризові затяжного і непередбачуваного характеру), або, навпаки, розцінюватимемо її як свідчення вичерпаності попередньої моделі розвитку і провісником нових економічних відносин, моделей, інститутів, відповідних систем управління. І тоді, не відкидаючи поточних засобів пом’якшення кризи і стимулювання зростання і зайнятості, необхідно думати і шукати принципові рішення, які відкриють шлях новій стадії та моделі розвитку.

Дослідження фундаментальних закономірностей циклічності розвитку робить упізнанною картину зміни економічних і технологічних епох. У цьому зв’язку дуже продуктивною, на наш погляд, є ідея про поєднання довгих кондратьєвських і модернізаційних циклів, про симптоматичність так званої фінансової економіки і “фінансових бульбашок” на зламі економічних епох, коли капітали, не знаходя-

* Спочатку ідеї довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку РФ до 2020 р., пов’язаної зі стратегічними цілями модернізації російської економіки, були запропоновані суспільству в період першого президентства В.В. Путіна. Перший варіант концепції довгострокового розвитку Росії до 2020 р. (далі — КДР-2020) у 2006–2007 рр. розробляли відповідно до доручення Президента РФ В.В. Путіна Мінекономрозвитку Росії та інші відомства. Метою було заявлено “визначення шляхів і способів забезпечення в довгостроковій перспективі (2008–2020 роки) сталого підвищення добробуту російських громадян, національної безпеки, динамічного розвитку економіки, зміцнення позицій Росії у світовому співтоваристві” [1]. Другу версію Стратегії-2020 за дорученням російського уряду розробляли протягом 2011 р. понад 1000 експертів на чолі з Національним дослідницьким університетом “Вища школа економіки” і Російською академією народного господарства і держслужби. Стратегія-2020 — це другий варіант КДР-2020.

чи досить прибуткових сфер прикладання в межах технологічних укладів, які вичерпали свої можливості, направляються на фінансові ринки, у сферу фінансових спекуляцій [2]. Ці наукові положення дають ще один сильний аргумент на користь того, що за сучасною фінансовою кризою стоять фундаментальні проблеми, які не розв'язати на основі тих звичних монетарних інструментів, за допомогою яких вдалося збити першу хвилю кризи. І це дуже важливо зрозуміти всім, саме в Росії зрозуміти, де знаходяться межі того, що лікується “старими дідівськими методами”, а що потребує принципово нових підходів, та й принципово нових ідей і людей.

У чому полягають “плюси” і “мінуси” досвіду Росії з подолання кризи і виходу на траєкторію посткризового розвитку?

Росія непогано підготувалася до кризи – мається на увазі створення колосальних за обсягом золотовалютних резервів і фінансових резервних фондів. Але їх неефективне використання, а точніше – невикористання на потреби активного інвестування в передкризовий період для створення стійких до кризи національних фінансових інститутів, промислових галузей і галузей інфраструктури (за прикладом країн БРІКС, які майже не постраждали від кризи), призвело до того, що вихід з неї коштував Росії стільки, скільки не могла б дозволити собі будь-яка інша країна, яка не має таких запасів фінансових резервів, пов'язаних з сировинним експортом.

Крім того, неправильно були зрозумілі причини і характер світової фінансової кризи. Як і в 1997–1998 рр., неоліберальне експертне співтовариство і фахівці до останнього дотримувалися позиції, згідно з якою потрібне лише певне коригування ринку і цього можна досягти в межах ринкового саморегулювання. Але, як і в минулому, прогноз виявився помилковим, хоча ситуація в умовах 10-річного економічного зростання (нехай і завдяки “економіці труби”) докорінно відрізнялася від системної кризи російської економіки і краху державної економічної політики кінця 1990-х років.

Неправильно був оцінений і ступінь сприйнятливості Росії до світової фінансової кризи з огляду на її залежність від міжнародних фінансів і фінансових ринків. Криза вже прийшла в Росію, а тодішній міністр фінансів О.Л. Кудрін запевняв країну, що вона нас не зачепить. Не було взято до уваги і спекулятивний характер російської економіки, особливо – фондових ринків, який значно посилив уразливість вітчизняної економіки. За перших симптомів кризи спекулятивні капітали відразу залишили країну.

Перші транші фінансової допомоги були направлені банкам, у результаті чого фінансовий сектор свої проблеми “вирішив”, у тому числі й за рахунок посиленого відпливу коштів на валютні ринки і далі за кордон *. До реального сектору ці

* За даними Центробанку Росії, чистий відплив приватного капіталу з країни у 2008 р. становив рекордну суму в 133,7 млрд. дол. При цьому банківський сектор за рік вивів за кордон 56,9 млрд. дол. (43%). На інші сектори економіки припало 78,5 млрд. дол. У 2009 р. дані цифри знизилися: відплив капіталу з приватного сектору становив 56,1 млрд. дол., банківського – 30,4 млрд. дол., але при цьому частка банків зросла до 54%. Починаючи з 2011 р. тенденція відпливу капіталу знову погіршилася: вивезення становило 80,5 млрд. дол., у тому числі банками – 24,2 млрд. дол.; у 2012 р., за прогнозами Центробанку, чистий відплив по приватному сектору мав сягнути 67 млрд. дол. і, за підрахунками експертів, загальна сума могла дорівнювати 90 млрд. і навіть 100 млрд. дол. Остаточна офіційна оцінка – 113,6 млрд. дол. [3; 4; 5].

кошти практично не дійшли. Необхідно підкреслити, що всі без винятку нові “ефективні власники” та “ефективні менеджери” з-поміж “нових російських олігархів” негайно звернулися по допомогу до держави і навіть не зробили спроби сформувати якісь власні ефективні корпоративні антикризові програми.

За експертними оцінками, криза в цілому коштувала країні не менш як 16 трлн. руб. у межах 4-етапної державної програми антикризового регулювання. Тому сьогодні одне з найактуальніших питань полягає в такому: чи зроблено правильні висновки про природу кризи, її причини, сталість досягнутих антикризових результатів і ймовірність відновлення кризових проявів?

На нашу думку, світ стоїть на порозі фундаментальних змін і найбільш наочним свідченням цього є турбулентність, яка приходить замість спокійного, еволюційного і стабільного розвитку. Світ фундаментальних змін відторгатиме наші звичні теоретичні погляди, наш усталений практичний досвід, і до цього треба готуватися. Невипадково сьогодні, коли вже роздано нагороди і поділено гонорари за розробку скоригованої Стратегії-2020, усі розмови та спори щодо неї практично вщухли. Можна припустити, що політикою, владою, суспільством дуже скоро будуть затребувані нові концепції та стратегії розвитку, які мають визначати вектор і генеральні тренди розвитку країни на довгострокову перспективу вже на більш віддалених часових горизонтах.

II. Про дилеми державної економічної політики

Чому ми говоримо про дилеми російської економічної політики? Слід погодитися з тим, що порівняно з 1990-ми роками вдалося досягти певної стабільності у владі, економіці, суспільстві. Навіть на світовій арені ситуація для Росії в цілому поліпшилася: вона повернула собі міжнародну суб’єктність, знову примусила рахуватися із собою у найважливіших питаннях сучасності. Але є й зворотний бік цієї стабільності, а саме — реальна загроза її перетворення у політичний, економічний і соціальний застій. Політика влади за минуле десятиріччя була глибоко суперечливою. З одного боку, потреби відновлення і розвитку, посилення глобальної конкуренції змушували йти врозріз із ідеологічними догмами та імітаційними моделями модернізації, залучати перевірені механізми державного регулювання, відновлювати державні інститути в економіці, керуватися національними інтересами у внутрішній та зовнішній політиці держави. З іншого — офіційною доктриною влади залишається неолібералізм у тому вигляді, в якому він був оформлений концепцією “Вашингтонського консенсусу” і реалізований в російській практиці реформ починаючи з 1990-х років. Це виявляється і у фінансовій політиці, і у приватизаційних планах уряду, і у підходах до реформ соціально-економічної інфраструктури. Незважаючи на заперечення професіональних співтовариств педагогів, лікарів, учених, діячів культури, влада продовжує “протискувати” непопулярні та неефективні моделі інституціональних реформ.

Суперечності в державній економічній політиці відображають реальні конфлікти інтересів у владі, в елітах. Так, конфлікти у питаннях приватизації нафтогазового бізнесу та його лобі, з одного боку, і радикально-ліберального крила в уряді — з іншого, не можна розцінювати як конфлікти між ідейними державниками і переконаними лібералами.

На **одному полюсі** виступає могутнє крило державної бюрократії, яке виросло на зрощуванні влади і власності, приватизації владних і адміністративних державних функцій і за визначенням перекручує суть і форми державної участі в економіці. Найяскравіший приклад – держкорпорації з їх невизначеним майновим статусом, непідконтрольністю державі та практично необмеженими ринковими можливостями конкурувати з приватним бізнесом. Парадокси відомого конфлікту між однією з найбільших російських компаній “ТНК-ВР”, англійською корпорацією “British Petroleum” і “Роснефтью”, який спалахнув навколо майбутньої розробки російських арктичних багатств, добре ілюструють цю ситуацію *.

Чи хорошою є практична реєтатизація нафтової галузі в результаті поетапного об’єднання з ЮКОСом, а потім з “Роснефтью” (яка поглинула активи першого) і “ВР”? У самому поверненні держави в цю стратегічну галузь немає нічого трагічного. Прикладів успішної діяльності державних компаній у нафто- і газовидобуванні, електроенергетиці достатньо. Але поєднання політичного і адміністративного ресурсу державної бюрократії з безпрецедентним приватним ринковим монополізмом в особі однієї компанії загрожує найнепередбачуванішими наслідками.

На **другому полюсі** – радикально-ліберальне крило політичних еліт, яке зберігає вплив і владу і, незважаючи на всі уроки минулого 20-річчя і наявні у світі зміни, продовжує наполегливо наслідувати уявлення і практику, які склалися ще в епоху неоконсервативних революцій в Європі та США і вичерпали свій творчий та управлінський потенціал до початку глобальної кризи.

Об’єктивні процеси, які відбуваються у світовій і національній економіці, їх наукове осмислення свідчать про те, що потрібен стратегічний поворот у державній економічній політиці. Ми пов’язуємо його з трьома викликами і трьома імперативами державної економічної політики.

Виклики розвитку не залишають нам іншої альтернативи, крім входження до групи лідерів сучасного економічного і технологічного прогресу. У протилежному випадку нам доведеться змиритися з необоротністю відставання, остаточного переходу до категорії країн “другого ешелону” з обмеженим економічним і, врешті-решт, державним суверенітетом. **Гуманітарні виклики** ставлять нас перед альтернативою або забезпечення широкої соціально-економічної справедливості, системи людських, соціальних і громадянських прав і свобод, або закріплення економічної та соціальної поляризації в суспільстві, характерної для слабозвинутих країн і країн, що розвиваються. В останньому випадку у світових рейтингах і табелях про ранги країна буде відкинута далеко назад, на периферію сучасного глобального співтовариства. І нарешті, **виклики нового світопорядку**, за якого формування нових сенсів, цінностей, економічних відносин, норм і правил веде до створення нових інститутів регулювання і координування як у сфері міжнародної (міжнародні, наднаціональні

* Купівля “Роснефтью” компанії “ТНК-ВР” стала найбільшою угодою 2012 р. на світовому ринку злиттів і поглинань (M&A), сума якої становила 59,1 млрд. дол. Спочатку було оформлено купівлю 50% “ТНК-ВР” у “ВР”, а потім – 50% у консорціуму “AAR”. Згідно з дослідженням Mergemarket, ці угоди посіли, відповідно, 4-те і 5-те місця у світовому рейтингу. Є припущення, що нова “Роснефть” стане величезною мультинаціональною компанією, першою у світі з видобування і запасів нафти. Фактично створюється новий гігант на рівні “Газпрому”, але тепер у нафтовій промисловості [6].

інститути), так і внутрішньої (національні інститути) політики. Для Росії ці виклики також пов'язані зі **структурними, соціальними та інституціональними імперативами**, які докладно обгрунтовано в наукових працях співробітників Інституту економіки РАН [7; 8; 9; 10; 11].

III. Про продуктивність праці як основу посткризового інноваційного зростання

Низький рівень продуктивності праці, глибокі диспропорції при її диференціації за галузями і регіонами, недостатні темпи зростання, які не забезпечують входження Росії до країн-лідерів за цим показником (США і Канада, країни ЄС, нові індустріальні країни – далекосхідні та південноазіатські “дракони” і “тигри”), – сьогодні загальновідомий факт. Цьому є свої пояснення.

Звичайно, на довгострокових тенденціях у цій сфері позначилася системна криза 1990-х років, що мала своїми наслідками широкомасштабну деіндустріалізацію, яка призвела до втрати галузей і підприємств, що були в СРСР лідерами з НТП і продуктивності праці, до викривлення структури економіки ще більшою мірою, ніж це було за радянських часів. Деградація реального сектору економіки, примітивізація її структури також спричинили депрофесіоналізацію, декваліфікацію і, врешті-решт, декласування робітничого класу, науково-технічної інтелігенції, інженерного корпусу країни. Масштаб втрат виявився таким, що ні задіяні ринкові механізми, ні можливості, які з'явилися в роки відновлювального зростання, не змогли компенсувати завданої шкоди. До того ж інституціональні реформи вже 2000-х років також зробили свій внесок у збереження критичної ситуації у сфері продуктивності праці.

Особливо негативно на її умовах і факторах позначилися реформи в освіті, науці та охороні здоров'я. Ми не змогли здолати наслідки демографічної катастрофи, різкого погіршення показників здоров'я нації. Втрачено систему професійної підготовки на рівні початкової та середньої спеціальної освіти. На думку більшості фахівців, експертного співтовариства, погіршилась якість і вищої освіти. Наука, поставлена на межу виживання, характеризується старінням наукових кадрів, масовим відпливом наукової молоді за кордон, фізичним і моральним спрацюванням приладної та виробничо-технологічної бази.

Економіка потерпає від бюрократичного і кримінально-корумпованого перевантаження, широкомасштабної економічної, у тому числі організованої, злочинності. Разом з тим інститути забезпечення національної, і насамперед економічної, безпеки серйозно постраждали у ході реформ правоохоронних органів. Від моменту скасування Федеральної служби податкової поліції та передислокації структур по боротьбі з податковими і фінансовими злочинами у МВС Росії відповідні служби і підрозділи подрібнювалися, скорочувалися, послаблювалися в кадровому відношенні. Під час останньої реформи МВС Росії 2010–2011 рр. було ліквідовано й головну “кузню кадрів” у сфері економічної безпеки – Академію економічної безпеки МВС Росії, єдиний ВНЗ, який готував фахівців економічного профілю щодо забезпечення економічної безпеки і протидії економічній злочинності.

Практично щороку Росія потерпає від лісових пожеж, тому пожежна безпека також має бути кращою. Пожежна загроза обертається колосальними економічними втратами, які не можуть не позначатися на загальній картині динаміки продуктивності праці. Подібний стан пожежної безпеки, – і про це майже не гово-

рять уголос, – багато в чому став наслідком реформи пожежної справи, переміщення її з МВС, де вона дислокувалася від моменту утворення міністерства в XIX ст., у суперміністерство – МНС Росії. Реструктуризація служби різко послабила пожежну справу, особливо профілактичну роботу в регіонах і муніципалітетах. Тому героїчна боротьба відомства з щорічними лісовими пожежами, резонансними подіями на важливих економічних і соціальних об’єктах не приводить до кардинальних покращень.

До інституційних факторів можна віднести й організацію статистики. Як підкреслюють фахівці у сфері статистичних досліджень, у Росії після переходу на ринкові відносини з офіційних урядових документів з питань промислової політики виключено поняття “продуктивність праці”, власне, як і саму промислову політику – зі складу державної економічної політики. Немає його і в практиці управління більшістю підприємств. Продуктивність праці виключено із статистики показників підприємств, галузей, регіонів, усього народного господарства *. Знецінення значення продуктивності праці – наслідок помилки економічної політики держави післяреформеного періоду.

Необхідно відзначити і ряд макроекономічних факторів, які негативно впливають на рівень і динаміку продуктивності праці. Заради справедливості слід сказати, що у 2000-ні роки динаміка продуктивності праці була позитивною. Але, порівнявши її зростання із зростанням реальної заробітної плати, ми побачили серйозну невідповідність (табл. 1).

Таблиця 1

Співвідношення зростання продуктивності праці й реальної заробітної плати у 2003–2010 рр. *

(% до попереднього року)

Показники	Роки							
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Продуктивність праці.....	107,0	106,5	105,5	107,5	107,5	104,8	95,9	102,7
Реальна нарахована заробітна плата.....	110,9	110,6	113	113	117	111	97	105

* Складено автором за [13].

При цьому заробітна плата за вказаний період зросла у 2,85 раза, а продуктивність праці, згідно з експертною оцінкою, – приблизно на 70%.

* Іншою є ситуація за кордоном. У країнах з розвинутою економікою розуміють важливість розглядуваної проблеми. Так, у США при погіршенні економічної ситуації на початку 1980-х років підвищення продуктивності праці було проголошене президентом країни головною метою його економічної політики. А ось витяг з “Урядової промислової стратегії Великобританії”, запровадженої у 2002 р.: “Хоча на частку промисловості припадає близько 20% ВВП, її внесок у відставання Великобританії від зарубіжних конкурентів у сфері продуктивності становить від 30 до 40%. Наявне відставання можна розцінювати як виклик. Разом з тим воно відкриває й певні можливості. Якби Великобританії вдалося підвищити продуктивність праці до рівня країн-лідерів (Франції, Німеччини, США. – А. Є. Г.), то, за інших рівних умов, сукупна додана вартість промисловості була б на 70 млрд. фунтів стерлінгів вищою. Отже, уряд і промисловики зобов’язані ретельно вивчити перепони на шляху збільшення продуктивності й способи їх подолання” [12]. Такий підхід дає результати. За рахунок високої продуктивності праці в Японії, Німеччині та США досягається основний обсяг економічного зростання. І хоча в окремі роки її рівень знижувався, вона залишається основою управління виробництвом. Зростання продуктивності праці (трудомісткість на годину) у розвинутих країнах формує фундамент для розвитку економіки, нехай і досягається воно з напруженням і помітними коливаннями.

Треба сказати, що за серйозного відставання за рівнем продуктивності праці, як показують міжнародні порівняння, Росія за часткою у структурі використання ВВП домашніх господарств і некомерційних організацій, що їх обслуговують, навіть перевершує деякі традиційно успішні країни ЄС (табл. 2).

Таблиця 2
Структура використання ВВП у Росії та деяких країнах ЄС *
(%)

Країни	Роки	ВВП (усього)	у тому числі				
			витрати на кінцеве споживання	з них		валове нагромадження	чистий експорт товарів і послуг
				домашніх господарств і некомерційних організацій, що їх обслуговують	органів державного управління		
Росія.....	2009	100	74,2	54,2	20,0	18,5	7,3
Австрія.....	2008	100	71,5	52,8	18,6	22,7	5,8
Бельгія.....	2008	100	75,1	52,0	23,2	24,0	0,9
Данія.....	2009	100	78,9	49,3	29,6	17,8	3,3
Ірландія.....	2008	100	67,7	49,9	17,7	21,9	10,4
Нідерланди	2008	100	71,2	45,7	25,5	20,5	8,3
Норвегія.....	2007	100	61,3	41,6	19,7	23,1	15,7
Словенія.....	2007	100	70,5	52,3	18,2	31,3	-1,8
Чеська Республіка..	2008	100	70,1	49,7	20,4	25,3	4,6
Швеція.....	2009	100	76,7	48,6	28,1	15,9	7,3

* Складено автором за [14; 15].

Аналогічну картину спостерігаємо щодо *оплати праці найманих працівників* у структурі ВВП: Росія – один із світових лідерів поряд з такими країнами, як Великобританія, Швейцарія, Швеція і США (табл. 3).

Таблиця 3
Структура ВВП за доходами *
(у поточних цінах; % до підсумку)

Країни	Роки	ВВП (усього)	у тому числі		
			оплата праці найманих працівників **	валовий прибуток і валовий змішаний дохід	податки на виробництво та імпорту мінус субсидії
Росія.....	2009	100	51,8	31,8	16,4
Сполучене Королівство.....	2007	100	53,2	34,8	12,0
Швейцарія.....	2007	100	60,5	36,2	3,3
Швеція.....	2008	100	54,6	28,8	16,6
Канада.....	2007	100	51,3	37,7	10,9
США.....	2007	100	56,1	37,0	7,0

* Складено автором за [14; 15].

** Включаючи відрахування роботодавців на соціальне страхування.

Разом з тим Росія належить до країн з однією з найнижчих часток нагромадження серед країн ЄС, Північної Америки, не враховуючи високорозвинутих

країн Європи і США, нових індустріальних країн в Азії. І навіть серед країн – членів БРІКС, партнерів по Митному союзу (МС) у неї порівняно низька частка нагромадження у ВВП (табл. 4).

Таблиця 4
Частка нагромадження у ВВП Росії,
країн – членів МС і БРІКС *

Країни	Роки	ВВП (усього)	у тому числі валове нагромадження (%)
Росія.....	2009	100	18,5
Беларусь.....	2009	100	38,5
Індія.....	2003	100	23,8
Казахстан.....	2008	100	27,1
Китай.....	2008	100	43,5
Південно-Африканська Республіка.....	2007	100	21,4
Бразилія.....	2004	100	21,3

* Складено автором за [14; 15].

виправлення ситуації з відставанням у сфері продуктивності праці.

Можна констатувати, що в Росії, з її технологічною і структурною відсталістю, досить високим ступенем соціального неблагополуччя, пов'язаного з проблемами бідності, соціальних контрастів, прогресуючої комерціалізації соціальної інфраструктури, зниження доступності послуг освіти, охорони здоров'я, якісного відпочинку, сформувалася **споживацька модель розвитку**, якийсь перевернутий, карикатурний варіант суспільства споживання, в якому культивуються мотиви високих доходів і соціального добробуту у відриві від цінностей продуктивної, творчої роботи, упав престиж висококваліфікованої продуктивної праці, робітничих, технічних та інженерних професій. Без подолання цієї *споживацької парадигми* нічого й думати про будь-які прориви у галузі продуктивності праці.

Отже, скорочення такого відставання вимагає ряду системних заходів у сфері економічної стратегії та державної економічної політики. Частково вони вже обґрунтовані в працях співробітників Інституту економіки РАН, наприклад – у доповіді, підготовленій на замовлення Інституту соціально-економічних і політичних досліджень Загальноросійського народного фронту, і пов'язані з концепцією структурного і соціального поворотів у ході “реформ третього покоління” *, реалізацією Стратегії-2020. Зокрема, запропоновано заходи промислової

* У Росії реформами другого покоління, на відміну від ринкових реформ 1990-х років, напівофіційно, у виступах політиків і вищих чиновників називались інституціональні реформи 2000-х років, які включали реформування вертикалі державної влади, зміцнення федералізму і розвиток місцевого самоврядування; реформи федеральної виконавчої влади, державного управління і державної служби; соціально-економічної інфраструктури (освіти, науки, культури, охорони здоров'я, ЖКГ). У зв'язку з вичерпанням можливостей експортно-сировинної моделі зростання було сформульовано стратегічні цілі й пріоритети модернізації та інноваційного розвитку, в основу яких покладено структурні, соціальні та інституціональні реформи, які відкривають шлях до інноваційної моделі зростання і формування принципів економіки, заснованої на знаннях. Цей етап перетворень, на нашу думку, з огляду на його фундаментальні, принципові риси можна назвати “реформами третього покоління”, які продовжують “довгу хвилю” (понад 20 років) російських економічних реформ.

політики, які слід використати для подолання сировинної моделі економіки і облагороджування її структури.

Сьогодні на порядку денному стоїть ряд системних інституціональних заходів.

1. Необхідно внести серйозні корективи у реформи освіти і охорони здоров'я з тим, щоб створити нормальні умови для відтворення робочої сили. Без фізично здорового працівника, який матиме нормальні можливості відпочивати, підтримувати своє здоров'я, лікуватися, не отруюватися лікарськими фальсифікатами і сурогатами, неможливо розраховувати на стабільне зростання, якісну і сумлінну працю. Необхідно відновити систему професійної підготовки кадрів робітничого класу – від початкової та середньої спеціальної освіти і до різних форм підвищення кваліфікації, перепідготовки, можливостей стажування як у країні, так і за кордоном. Аналогічно, треба припинити потік “штамбування” юристів і економістів низької кваліфікації, без урахування потреб ринку і повернути високий соціальний статус і престиж природничонауковому знанню, технічним та інженерним спеціальностям. Слід відновити високий статус і престиж Російської академії наук у світлі її просвітницьких та інноваційних функцій. Дані завдання не можуть бути вирішені в межах окремих заходів, вони вимагають перегляду духу і букви реформаційного надбання як 1990-х, так і 2000-х років і внесення відповідних змін у законодавство.

2. Для створення макроекономічних умов зростання продуктивності праці потрібен широкий комплекс заходів інвестиційного і фінансового характеру. Почати необхідно з прийняття чіткої та цілеспрямованої інвестиційної політики. Сьогодні, коли на порядку денному стоять “реформи третього покоління”, слід вийти за межі звичної поточної макроекономічної політики і задіяти всі необхідні інструменти макроекономічної стратегії: підвищити норму заощаджень і в її складі частки нагромаджень і прямих інвестицій у виробництво, матеріальні й нематеріальні активи. Це не під силу зробити лише за допомогою механізмів ринкового саморегулювання. Такий макроекономічний стратегічний маневр має зробити держава, спираючись на суспільний консенсус і ентузіазм (патріотизм) громадян, ділову активність і зацікавленість бізнесу, його стратегічне партнерство з владою. Частиною цієї програми повинна стати сильна антимонопольна політика, контрольна-наглядова і правоохоронна діяльність, здатні припинити повсюдну хибну практику вирішувати економічні питання за рахунок цінового фактора, процвітання посередництва за усім ланцюжком від виробника до споживача, “відкатів і розпилів” при витрачанні бюджетних коштів.

3. Потрібен певний перегляд комплексу ідей і заходів у сфері політики національної та економічної безпеки, кримінальної та кримінально-процесуальної політики, усієї ідеології реформ правоохоронних органів. Згортання системи забезпечення економічної безпеки, лібералізація кримінального права щодо економічної злочинності (по-перше, при зростанні зовнішніх загроз економічній безпеці та перетворенні економічних воєн, тиску і шантажу на головну підйому геополітики та геоekonomіки, на стандартний засіб глобальної конкуренції і, по-друге, при рівні та кількості (складі) внутрішніх загроз з боку корумпованих елементів, тіньової економіки та економічної злочинності, що не знижуються) істотно звужу-

ють можливості розвитку країни, відволікають і обмежують ресурси зростання продуктивності, хибно позначаються на всій системі мотивацій та інтересів. Отже, для зниження корупційно-кримінального навантаження на економіку необхідно не руйнувати, а відроджувати і вдосконалювати інститути забезпечення економічної безпеки, включаючи цілеспрямовану і спеціалізовану систему професійної підготовки кадрів.

4. У системі інститутів державної статистики необхідно відновити практику комплексного статистичного аналізу продуктивності праці, ввести цей показник у звітність на федеральному, регіональному і муніципальному рівнях, рекомендувати бізнесу враховувати його в системі корпоративного управління.

На нашу думку, є сенс цілі та завдання, систему заходів з підвищення продуктивності праці включити до Стратегії-2020 як один з головних пріоритетів і паралельно сформувати систему індикативних планів розвитку продуктивності праці в основоположних секторах і видах економічної діяльності.

Список використаної літератури

1. Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 года : утверж. Распоряжением Правительства Российской Федерации от 17 ноября 2008 г. № 1662-р.
2. Современная теория длинных волн в развитии экономики : науч. доклад академика РАН С.Ю. Глазьева на VIII межд. Кондратьевской конференции и XX Кондратьевских чтениях, посвященных 120-летию Н.Д. Кондратьева, 20-летию Международного фонда Н.Д. Кондратьева. – М. – 1-2 нояб. – 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.glazev.ru/>.
3. Банк России. Статистика внешнего сектора [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/capital_new.htm&pid=svs&sid=itm_18710 (Чистый ввоз/вывоз капитала частным сектором в 2012 году (по данным платежного баланса Российской Федерации, по методологии РПБ6¹)); http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/Gross_Basis.htm&pid=svs&sid=itm_33462 (Ввоз и вывоз капитала в 2010-2011 гг. (по месяцам) графики); http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/capital.htm&pid=svs&sid=cvvk (Чистый ввоз/вывоз капитала частным сектором в 1994-2011 годах (по данным платежного баланса Российской Федерации) (млрд. долларов США)).
4. Отток капитала – это вывоз взяток // Финмаркет. – 11 дек. – 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.finmarket.ru/z/nws/hotnews.asp?id=3162548>.
5. Kar D., Freitas S. Russia: Illicit Financial Flows and the Role of the Underground Economy [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://russia.gfintegrity.org/Russia_Illicit_Financial_Flows_and_the_Role_of_the_Underground_Economy-HighRes.pdf.
6. Поглощение “Роснефтью” ТНК-ВР стало крупнейшей сделкой в мире в 2012 году // Газета. Ru. – 11 янв. – 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gazeta.ru/business/news/2013/01/11/n_2701965.shtml.
7. Стратегические ориентиры экономического развития России ; [координатор проекта член-кор. РАН Р.С. Гринберг]. – СПб. : Алетейя, 2010. – 663 с.
8. Гринберг Р.С., Сорокин Д.Е., Воейков М.И., Никифоров Л.В. Воспроизводственный вектор России. К теории структурного поворота : моногр. – М. : ИЭ РАН, 2010. – 338 с.
9. Приоритеты и модернизация экономики России : моногр. ; [под ред. д.э.н. И.Р. Курнышевой и С.Н. Сильвестрова]. – СПб. : Алетейя, 2011. – 207 с.
10. Погосов И.А. Тенденции воспроизводства в России и проблемы модернизации экономики. – М. : ИЭ РАН ; Нестор-История, 2012. – 307 с.
11. Сухарев О.С. Эволюционная экономика : моногр. – М. : Финансы и статистика, 2012. – 800 с.

12. Великобритания: правительственная промышленная стратегия [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://library.vssc.ac.ru/Files/Inform/1-2004-50.doc/>.

13. Российский статистический ежегодник, 2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1135087342078.

14. Россия и страны мира, 2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1139821848594.

15. Международные сопоставления валового внутреннего продукта за 2005 год [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1136985873391.

References

1. *Kontsepsiya dolgosrochnogo sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Rossiiskoi Federatsii na period do 2020 goda : utverzhd. Rasporyazheniem Pravitel'stva Rossiiskoi Federatsii ot 17 noyabrya 2008 g. No. 1662-p* [“Conception of the long-term socio-economic development of the Russian Federation till 2020”, approved by the Decree of the Government of the Russian Federation on November 17, 2008, No. 1662-r] [in Russian].

2. Glaz'ev S.Yu. *Sovremennaya teoriya dlinnykh voln v razvitiie ekonomiki* [The Contemporary Theory of Long Waves in the Development of an Economy], available at: <http://www.glazev.ru/> [in Russian].

3. *Bank Rossii. Statistika vneshnego sektora* [Bank of the Russian Federation. Statistics of the External Sector], available at: http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/capital_new.htm&pid=svs&sid=itm_18710 (*Chisty vvoz/vyvoz kapitala chastnym sektorom v 2012 godu (po dannym platezhnogo balansa Rossiiskoi Federatsii, po metodologii RPB6')*) [Pure capital entry/export by the private sector in 2012 (by data of the balance of payments of the Russian Federation, by methodology RPB6')] [in Russian]; http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/Gross_Basis.htm&pid=svs&sid=itm_33462 (*Vvoz i vyvoz kapitala v 2010-2011 gg. (po mesyatsam) – grafiki*) [Capital entry/export in 2010-2011 (by months) – plots] [in Russian]; http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/capital.htm&pid=svs&sid=cvvk (*Chisty vvoz/vyvoz kapitala chastnym sektorom v 1994-2011 godakh (po dannym platezhnogo balansa Rossiiskoi Federatsii) (mlrd. dollarov SShA)*) [Pure capital entry/export by the private sector in 1994-2011 (by data of the balance of payments of the Russian Federation) (bln USD)] [in Russian].

4. *Ottok kapitala – eto vyvoz vzyatok* [Outflow of capitals – it is the exit of bribes]. *Finmarket – Finmarket*, Dec. 11, 2012, available at: <http://www.finmarket.ru/z/nws/hotnews.asp?id=3162548> [in Russian].

5. Kar D., Freitas S. *Russia: Illicit Financial Flows and the Role of the Underground Economy*, available at: http://russia.gfintegrity.org/Russia_Illicit_Financial_Flows_and_the_Role_of_the_Underground_Economy-HighRes.pdf.

6. *Pogloshchenie “Rosneft’yu” TNK-BP stalo krupneishei sdelkoi v mire v 2012 godu* [The absorption of TNK-BP by “Rosneft” in the greatest transaction in the world in 2012]. *Gazeta. Ru. – Newspaper. Ru*, Jan. 11, 2013, available at: http://www.gazeta.ru/business/news/2013/01/11/n_2701965.shtml [in Russian].

7. *Strategicheskie Orientiry Ekonomicheskogo Razvitiya Rossii, koordinator proekta chlen-kor. RAN R.S. Grinberg* [Strategical Reference Points of the Economic Development of Russia, the coordinator of the project is Corresponding Member of the RAS R.S. Grinberg]. St.-Petersburg, Aleteiya, 2010. 663 p. [in Russian].

8. Grinberg R.S., Sorokin D.E., Voeikov M.I., Nikiforov L.V. *Vosproizvodstvennyi Vektor Rossii. K Teorii Strukturnogo Povorota* [The Reproduction Vector of Russia. To the Theory of Structural Turn]. Moscow, Inst. of Economics of the RAS, 2010. 338 p. [in Russian].

9. *Prioritety i Modernizatsiya Ekonomiki Rossii, pod red. d.e.n. I.R. Kurnyshevoi i S.N. Sil'vestrova* [Priorities and Modernization of the Economy of Russia, edited by Doctor of Econ. Sci. I.R. Kurnysheva and S.N. Sil'vestrov]. St.-Petersburg, Aleteiya, 2011. 207 p. [in Russian].

10. Pogosov I.A. *Tendentsii Vosproizvodstva v Rossii i Problemy Modernizatsii Ekonomiki* [Tendencies of the Reproduction in Russia and Problems of a Modernization of the Economy]. Moscow, Inst. of Economics of the RAS; Nestor-Istoriya, 2012. 307 p. [in Russian].

11. Sukharev O.S. *Evolyutsionnaya Ekonomika* [Evolutionary Economy]. Moscow, Financy i Statistika, 2012. 800 p. [in Russian].

12. *Velikobritaniya: Pravitel'stvennaya Promyshlennaya Strategiya* [Great Britain: Governmental Industrial Strategy], available at: <http://library.vsc.ac.ru/Files/Inform/1-2004-50.doc/> [in Russian].

13. *Rossiiskii Statisticheskii Ezhegodnik, 2012* [Russian Year-Book, 2012], available at: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1135087342078 [in Russian].

14. *Rossiya i Strany Mira, 2012* [Russia and Countries of the World, 2012], available at: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1139821848594 [in Russian].

15. *Mezhdunarodnye Sopostavleniya Valovogo Vnutrennego Produkta za 2005 God* [International Comparisons of GDPs for 2005], available at: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1136985873391 [in Russian].

*Закінчення – у наступному номері журналу.
Стаття надійшла до редакції 21 січня 2013 р.*
